

SOCIAL STEREOTYPES AND THEIR TECHNIQUES AND METHODS

Ergasheva Nargiza¹

¹ Fardu is a teacher at the Department of Psychology

<https://doi.org/10.5281/zenodo.5068459>

ARTICLE INFO

Received: 20th June 2021

Accepted: 25th June 2021

Online: 30th June 2021

KEY WORDS

ethnic stereotype,
national stereotype,
auto stereotype, hetero
stereotype, ethnic
groups, direct - direct
survey method,
projective methods,
psychosemantic method,
polar profile method,
semantic differential
test, bipolar scales.

ABSTRACT

This article provides a general overview of ethnic auto-stereotypes and hetero-stereotypes, techniques for the study of stereotypes, classification of ethnic stereotypes and interrogation techniques, semantic differential and repertoire of analytical panels, content.

ИЖТИМОЙ СТЕРЕОТИПЛАР ВА УЛАРНИ ТАДҚИҚ ҚИЛИШИННГ СЎРОВ ТЕХНИКАЛАРИ ҲАМДА МЕТОДЛАРИ

Эргашева Наргиза¹

¹ Фарду психология кафедраси оқитувчиси

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-iyun 2021

Ma'qullandi: 25-iyun 2021

Chop etildi: 30-iyun 2021

KALIT SO'ZLAR

этник стереотип,
миллий стереотип,
автостереотип,
гетеростереотип, этник
гурӯҳлар, тўғридан –
тўғри сўров методи,
проектив методлар,
психосемантик метод,
поляри профил методи,

ANNOTATSIYA

Ушбу мақолада этник автостереотиплар ва гетеростереотиплар ҳақида умумий тушунча, стереотипларни тадқиқ қилиш техникаси, этник стереотиплар классификацияси ва сўров техникалари, семантик дифференциал ва репертуал панжаралар, контент – анализ, биополяр профил методлар ёритилган.

*семантик дифференциал
тест, биополяр
шкалалар.*

Инсонларнинг ижтимоий борлиқни билиши ҳамда ижтимоий ҳодисаларни категорияларга ажратиши натижасида махсус психологик ҳодисалар – ижтимоий стереотиплар вужудга келади. Аввало стереотип тушунчаси ҳақида “Стереотип” сўзи грекча stereos – қаттиқ ва typos – из сўзларидан олинган[6.473]. Бу сўз полиграфияда (полиграфия - саноатнинг китоб, журнал ва шу кабиларни нашр этиш ишлари билан боғлиқ бўлган тармоғи[6.388]) типографик тўпламни босиш учун шакл, нусхани белгилашда пайдо бўлди. Кундалик ҳаётда “стереотип” тушунчаси кўпинча “қолип” ёки “ўлчов” сўзларининг синоними сифатида қўлланилади. Шундай қилиб, этник (гр.ethnikos – бирор халққа ва унинг маданиятига оид[6.594]) ёки миллий стереотип деганда у ёки бу этнос тўғрисида шаклланган умумлашган характерга эга ва нисбатан барқарор фикрлар тушунилади. Этник стереотип икки турга бўлиниб, улар автостереотиплар (гр.auto-ўзи, гр.stereos-қаттиқ, typos-из[6.11,122,473]) ва гетеростереотиплардир (гр.heteros-бошқа, гр.stereos-қаттиқ, typos-из[6.122,423,473]).

Автостереотиплар – бу муайян этник ҳамжамиятга тааллуқли фикрлар, ҳукмлар, баҳоладир. Одатда автостереотиплар ижобий баҳолар мажмуидан иборат.

Гетеростереотиплар – бу бошқа халқлар тўғрисида муайян этник ҳамжамият вакиллари томонидан

чиқарилган баҳолаш ҳулосалари мажмуидир.

Автостереотипдан фарқли ўлароқ гетеростереотиплар ижобий ёки салбий бўлиши мумкин. Этник стереотип ўз ичида барқарор ўзакка эга – бу шу халқ вакилларининг ташқи қиёфаси, унинг тарихи, турмуш тарзи ва меҳнат кўникмалари ҳақидаги тасаввурларнинг маълум мажмуидир.

Этник стереотиплар мазмунининг адекватлиги ўта муоммоли бўлиб, этник стереотип – бу халқларнинг ўзаро муносабатларидаги ўтмиш ва ҳозирги куни, позитив ва негатив тажрибаларнинг акс этиши деб фарз қилмоқ керак. В.С.Агеев этник стереотипларни эркин тасвирлаш орқали тадқиқ қилиш техникасининг классификациясини таклиф қилган бўлиб, унинг қуйидаги турлари мавжуд:

• Тўғридан – тўғри сўров методи(шахсий сифатлар рўйхати, муносабатларнинг диагностик тести ва бошқалар);

• Проектив методлар;

• Психосемантик методлар.

Албатта, ҳар қандай бошқа ижтимоий – психологик феноменни ўрганиш каби этник стереотипларнинг барча компонентлари ва характеристикаларини тадқиқот орқали рўёбга чиқариш имкониятини берувчи универсал метод йўқ. Бу борадаги барча методикалар ўз ютуқ ва камчиликларига эга. Ҳозирги кунда психосемантик методларга катта эътибор берилмоқдаки, улар у ёки бу этноснинг образини ташкил

этувчиларни миқдорий ўлчаш имконини беради.

Этник стереотипларни ўрганишда бошқа психосемантик методикалар ҳам қўлланилади. Хусусан В.Ф.Петренко томонидан таклиф қилинган методика ёрдамида ролли ҳолатлар қиёсланади ва характерли бўлган ҳолатларни тасвирлаш орқали улар ортидаги идентификациялар аниқланади^[5].

Кўп ҳолларда этник стереотипларни ўрганишда тўғридан-тўғри сўров ўтказиш қўлланилади: улар анча оддий ва енгил, аммо жиддий камчиликка эга. Бу методда у ёки бу шахсий сифатларнинг ижтимоий хоҳиш натижаларига таъсир қилиши мумкинлигининг эҳтимоли бор. Психологиянинг ижтимоий соҳаси билан шуғулланувчи вакиллари ўртасида қуйидаги сўров техникалари жуда оммалашган:

- Шахсий сифатлар мажмуидан алоҳида фазилатларни аниқлаш;
- Биополяр шкалалар;
- Ж.Бригманнинг фоизли методикаси;
- К.Макколи ва К.Ститтнинг "Диагностик коэффициент"ни аниқлаш усуллари.

XX асрнинг 30-йилларида Д.Кац ва К.Брейли томонидан фазилатларни кўчириш методикаси таклиф қилинган. Бу муаллифлар тадқиқотида Принстон университетининг студентларига 84 та сифатлардан 10 та этник гуруҳларни: америкаликлар, хитойликлар, инглизлар, немислар, италияликлар, ирландлар, японияликлар, яҳудийлар ва туркларга хос бўлган энг характерли томонларини танлаш таклиф қилинган. Биринчи танловдан сўнг синалувчилардан улар тузган ўнта

рўйхатга такроран қайтиб ҳар бир гуруҳ аъзолари учун энг типик бешта сифатни белгилаш сўралган. Фақат шу беш сифатни ҳисобга олган ҳолда Д.Кац ва К.Брейли ҳар бир халққа тегишли 12 та сифатни ажратганлар.

Ҳозирги замонда поляр қарама-қаршилиқлар жуфтлиги (поляр профил методи) асосида тузилган сифатлар тўплами қўлланилган стереотипларни ўрганиш методикалари кенг тарқалган. Биополяр шкалалар тўпламлари шаклан семантик дифференциал тестлардан фарқ қилмасида, стереотиплар мазмунини аниқлаш учун коннотатив (бирлаштирган ҳолда маъно чиқармоқ) эмас, денотатив (вазият ёки ҳолат билан боғлаб тушунтириш) шкалалар тўғри келади ҳамда улар этноснинг объектив хусусиятларига боғланган бўлади.

Биополяр шкалалар нафақат гуруҳнинг юқори баҳоланаётган фазилатларини аниқлаш имконини беради, балки антистереотип характеристикаларини ҳам аниқлайди. Шунинг учун бу метод икки стереотип, яъни кўп ҳолларда ўзининг ва бегона этник гуруҳларни қиёслаб ўрганишда жуда қўл келади. Чунки бу уларнинг дифференциацияси қай шаклда – солиштириш ёки қарама-қарши қўйиш орқали ўтаётганини аниқлашга имкон беради. Бу техника ҳам камчиликдан холи эмас. *Биринчидан*, бу ҳолатда синалувчи у ёки бу халқ учун хос бўлган характерли сифатларни танлашда стандарт бўлиб, одатда улар катта бўлмаган рўйхат билан чекланишга мажбурдир. *Иккинчидан*, эмпирик тадқиқотларда кўпинча методикалар муаллифлари томонидан поляр қарама-қаршилиқлар сифатида кўрилатган

фазилатлар ўртасида жиддий айроликлар намоён бўлади. Аммо бунинг асосий сабаби конструктив хатолар, шкалаларнинг қарама-қарши қутбларини етарлича аниқ белгиламасликдadir. Тушунчалар жуфтлигини аниқроқ танлаш учун антонимлар ва синонимлар луғатидан шунингдек, ижтимоий психологлар томонидан тузилган шахсий сифатлар мажмуасидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади. *Учинчи* биополяр шкалалар камчилиги шундан иборатки, "... тадқиқотчилар кўпинча конструктив қутбларнинг норматив конвенциал қарама-қаршилигини таклиф қиладилар. Бу камчиликни статистик тадқиқот учун асос деб бўлмайдди, чунки этник стереотиплар соҳасидаги тадқиқотлар эса шундай ҳисобланади.

Шахс психологиясида мазкур тушунчаларнинг айнан бинар тарафга асосланган Ч.Осгуднинг [Osgood С. Е., 1962] семантик дифференциал ва Дж.Келлининг репертуал панжаралар методлари ҳам оммалашган^[3]. Фоизли методика муаллифи Дж.Бригем фазилатлар тўпламидан атрофлича фойдаланиб муайян этник гуруҳнинг ҳар бири неча фоиз индивидуал эканлигини кўрсатишни синалувчилардан илтимос қилди. Фоизли методиканинг ютуғи шундаки, ҳар қандай ҳамжамият вакиллари ўзларининг психологик характеристикалари бўйича фарқ қиладилар деган тахминий фаразларни ҳисоблаш мумкин.

Этник стереотипларни ўрганиш бўйича бошқа ёндашув, яъни этник гуруҳлар ҳақидаги адабиёт ва санъатдаги тасаввурларнинг таҳлилига 40-йиллардан бошлаб контент – анализ

методидан фойдаланила бошланди. Бу метод кўпроқ адабиёт ва санъат йўналишида ўрганилган. Мазкур метод қиёсий таҳлил учун енгиллиги, кенг қамровлиги, қулайлиги кўпинча этник стереотипларни ўрганиш учун кўп нарсани ваъда қилгувчидай туюлади. Бу борада И.С.Кон: "адабиёт ва санъат орқали барча этник стереотипларни тизимли равишда ўрганиш ва миллатлараро муносабатларни тушуниш учун анкета сўров методидан кўра кўпроқ нарсани бериши мумкин", деб таъкидлайди [2.79]. Бу метод психологлар, адабиётшунослар, тарихчилар ва шу каби тадқиқотчиларни бирлаштирувчи ўзига хос илмий йўналиш – "имагология" (imago-қиёфа, ўхшаш; logiya-фан[6.188]) номини олди. Аммо бу йўналишда – бадий адабиёт, публицистика, санъатнинг ҳар хил турлари ижтимоий онгда мавжуд бўлган стереотипларга боғлиқлигининг қай даражада адекватлиги асосий муаммо бўлиб қолмоқда.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, психологиянинг ижтимоий соҳаси билан шуғулланувчи тадқиқотчилар этник стереотипларнинг мазмунига энг тўла ва чуқур кириб бориш бир-бирини тўлдирувчи эркин тасвирлаш методи ҳамда тўғридан – тўғри сўров ўтказишнинг турларидан бирини қўллагандагина эришилади, деган фикрда яқдилдирлар. Ўз тажрибаларимиздан келиб чиққан ҳолда Ч.Осгуднинг семантик дифференциал ва В.Н.Дружинининг «Маданий қадриятлар фарқлари» методи [7.337] энг мақбул методлар деб ҳисоблаймиз.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Агеев В.С. Межгрупповое взаимодействие: социалоно-психологические проблемы. М., 1990.
2. Кон И. С. Нужна помощь психологов // Советская этнография. 1983. № 3.
3. Нургалиева У.С. О влиянии этнических стереотипов и предубеждений на деятельность человека // Возрастная, педагогическая и коррекционная психология: сборник научных трудов. Вып. 3. Минск, 2002.
4. Лебедева Н. Введение в этническую и кросс-культурную психологию. М., 1999.
5. Петренко В. Ф. Основы психосемантики. М., 2005.
6. Словаро иностранных слов. – 13 – э изд., Стереотип. М., изд., «Русский язык», 1979, с изменением, 1986 г.606 ст.
7. Дружинин В.Н. Экспериментальная психология — СПб: Издательство «Питер», 2002. — 320 с.: ил. — (Серия «Учебник нового века»)